

C. Arnold SNYDER
Povijest i teologija anabaptizma

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XI

C. Arnold Snyder
Povijest i teologija anabaptizma

RECENZENTI
dr. Antonia Lučić Gonzalez
dr. Zrinka Nikolić Jakus

UREDNIK
dr. Lidija Matošević

C. Arnold SNYDER

Povijest i teologija anabaptizma

PREVEO
dr. Davorin Peterlin

Teološki fakultet
»Matija Vlačić Ilirik«
ZAGREB, prosinac 2009.

NASLOV IZVORNIKA

Anabaptist History and Theology: An Introduction, C. Arnold Snyder.
Ontario, Pandora Press, 1995.

NAKLADNIK

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«,
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

dr. Lidija Matošević

PRIJEVOD

Davorin Peterlin

JEZIČNA LEKTURA

Branka Kosanović

STRUČNI SURADNIK

Ruben Knežević

PRIJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teofil Dereta

OPREMA KORICA

Mario Aničić i Jele Dominis, _ured

TISAK I UVEZ

Grafički zavod Hrvatske,
Radnička cesta 210, Zagreb

© C. Arnold Snyder, 1995.

Pandora Press

33 Kent Avenue

Kitchener, Ontario, N2G

© za hrvatski prijevod Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«,

Radićeva 34, Zagreb, 2009.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom:

Savez baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 722096

SADRŽAJ

Predgovor	7
Predgovor hrvatskom izdanju	11
Kratice	14
Karte i ilustracije	15
Uvod	17
A. Kontekst: Reformacija i radikalna reformacija	
1. Tradicija kasnoga srednjeg vijeka i izazov rane reformacije	29
2. Pojava radikalne reforme	45
3. Još jedan pogled na radikalnu reformaciju	65
B. Uspostavljanje prvih granica: 1525. – 1540.	
4. Podrijetlo švicarskog anabaptizma	75
5. Podrijetlo južnonjemačkog i austrijskog anabaptizma	93
6. Teološka i ekzeziološka srž anabaptizma	111
7. Prenošnje anabaptističkih ideja	133
8. Širenje i razvoj ranog anabaptizma	149
9. Zbivanja u Strasbourgu	165
10. Podrijetlo i širenje sjevernonjemačkog i nizozemskog anabaptizma	179
11. Anabaptisti i Sveto pismo: Pregled	197
C. Razvoj anabaptizma: 1525. – oko 1600.	
1. Anabaptizam i političke okolnosti	
12. Anabaptizam i političke okolnosti	217
13. Mač i prisega u švicarskom i južnonjemačkom/austrijskom anabaptizmu	225
14. Melchior Hoffman i Bernhard Rothmann: Mač i prisega	243
15. Nakon Münstera: Mač i prisega u melkioritskoj tradiciji	255
2. Anabaptizam i društveno-gospodarske okolnosti	
16. Anabaptizam i društveno-gospodarske okolnosti	269
17. Anabaptizam i gospodarstvo	283
18. Ravnopravnost u zajednici svetih	301
19. Anabaptistički brak	325

3. Anabaptizam i vjerska reforma	
20. Anabaptizam i vjerska reforma: Unutarnje i izvanjsko	351
21. Izazov spiritualizma: Južnonjemački/austrijski ogranak	357
22. Izazov spiritualizma: Menno Simons i Nicolaas van Blesdijk	371
23. Pilgram Marpeck i švicarska braća: Obnovljenje i stega	383
24. Menno Simons: Crkva obnovljenih	397
25. Crkva kao sakrament	409
D. Zaključak	
26. Nastavljanje anabaptističke tradicije	425
27. Pogovor: Nastavak dijaloga	441
Dodatak: Pregled djela iz povijesti anabaptizma	465
Izabrana literatura	479
Kazalo	496

PREDGOVOR

Neke knjige treba probavljati dulje nego druge. Ova je nastajala mnogo godina. S pitanjima koja me odonda trajno zaokupljaju upoznao sam se kad sam kao dodiplomski student na Sveučilištu u Waterloo u Kanadi upisao kolegij »Radikalna reformacija« koji je držao profesor Walter Klaassen. Uvodno pitanje bilo je: Kako odrediti i opisati »anabaptistički pokret«? Pitanje s kojim sam se tada suočio zaokuplja me i danas: Na koji je način najbolje ispričati »priču o anabaptizmu«?

Priznajem da sam u kolegiju dr. Klaassena ostvario tek osrednji uspjeh. Unatoč tome, kao što se ponekad događa, jedna je stvar za sobom povukla drugu: Walter Klaassen postao je moj akademski savjetnik tijekom mog poslijediplomskog studija, a kasnije i član odbora koji je procjenjivao moju disertaciju na Sveučilištu McMaster. On je zapravo bio moj *Doktorvater*. Walter i Ruth postali su bliski prijatelji i savjetnici Lindi i meni tijekom godina kad smo studirali i izgrađivali obitelj. Kad sam se 1985. zaposlio kao predavač na Conrad Grebel Collegeu, Walter i ja postali smo kolege. Od njegova umirovljenja prije nekoliko godina, zaokružio sam svoj put držeći »Walterov kolegij« o radikalnoj reformaciji. Ovu knjigu možda treba shvatiti kao moj pokušaj da sedamnaest godina kasnije napišem ozbiljniji ispit koji student polaže kod kuće. Izvjesno je da su najbitnija pitanja i dalje ista: Kako opisati anabaptistički pokret? Kako najjasnije i najbolje ispričati ovu zanimljivu i složenu povijesnu pripovijest?

Temeljni tekst koji nam je Walter zadao bilo je neusporedivo djelo Georgea H. Williamsa *The Radical Reformation* (Philadelphia: Westminster Press, 1962.). Ono je sadržavalo nadasve dojmljivu, enciklopedijsku obradu ove teme, a za studenta dodiplomskog studija bilo je više nego zahtjevno. Od onoga vremena zamijenilo ga je njegovo još dojmljivije treće izdanje koje sadrži više od 1500 stranica (Kirksville, Mo.: Sixteenth Century Journal Publishers, 1992.). Premda postoje izvrsne monografije o pojedinim aspektima radikalne reformacije, kao predavač ovoga predmeta ubrzo sam ustanovio da na tržištu osim Williamsova djela ne postoji nijedno djelo koje sveobuhvatno i sustavno obrađuje ovo područje. Ova tvrdnja i dalje je vrijedila čak i kad se tema suzila na »anabaptističke studije« šesnaestoga stoljeća, ogranak proučavanja radikalne reformacije. Možda je Williamsov majstorski podvig jednostavno obeshrabrio druge znanstvenike iz toga područja i naveo ih da odustanu od pokušaja pisanja sustavnih prikaza, čak i unutar skromnijih okvira.

Ova je knjiga proizvod potrage za tekstom koji ponajprije pruža razmjerno sažet narativni prikaz nastanka i razvoja anabaptističkoga pokreta šesnaestoga stoljeća. Od početka sam zamislio da ova knjiga treba biti razumljiva sveučilišnim studentima. Također sam se nadao da će ovaj prikaz pripovijesti o anabaptističkom pokretu osloviti i ljude iz crkava, posebice one koje zanimaju anabaptistički (povijesni i teološki) korijeni tradicije crkava koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere.¹ Uza sve to pokušao sam najnovije uvide i otkrića znanstvenog proučavanja iz područja anabaptističkih studija ugraditi u tekst knjige, što je svakako usložnilo moj prikaz.

Moj pokušaj hodanja po žici i održavanja ravnoteže između jasnoće teksta i akademske vjerodostojnosti nije uvijek bio uspješan. Ponegdje sam složene probleme prepričavanjem učinio varljivo jednostavnima; drugdje je opet pretjerana sklonost prema pojedinostima nepotrebno učinila složenijim ono što je moglo biti izrečeno jednostavnije. Ispričavam se onima koje može zbuniti nametljivo akademsko cjepidlačenje, a i mojim kolegama koji će otkriti i previše uredno začesljanih akademskih dlaka. Ipak sam dao sve od sebe da uzmem u obzir vrlo plodnu tradiciju istraživanja anabaptističkoga pokreta šesnaestoga stoljeća te da uvrstim najznačajnija otkrića tih napora u prikaz koji je jasan i razumljiv.

Osim svega, u namjeri da građu što više približim čitateljima pripremio sam dvije verzije teksta. Knjiga koja je pred čitateljem predstavlja »proširenu punu verziju« koja sadrži potpunije opise i rasprave (pogotovo u dijelu knjige »Razvoj anabaptizma: 1525. – oko 1600.«), bilješke uobičajene u znanstvenim djelima, popis literature i dodatak s pregledom djela iz povijesti anabaptizma. Priređena je i znatno skraćena verzija u kojoj je građa izložena na isti način i istim redoslijedom (»Sažeto studentsko izdanje« istoga naslova), a namijenjena je radu sa studentima, ali i drugdje gdje je sažetiji prikaz primjereniji od detaljne znanstvene rasprave poduprte kritičkim aparatom. Pisac se nada da će čitatelji i jednog i drugog izdanja steći bolji uvid u taj složeni reformacijski pokret koji je s vremenom dobio naziv anabaptistički pokret.

Knjiga Waltera Klaassena *Anabaptism in Outline* (Scottsdale, Pa.: Herald Press, 1981.) sadrži vrlo korisnu zbirku prijevoda anabaptističkih djela (na engleski). Na te ću se prijevode prema potrebi pozivati u ovoj knjizi te tako pomoći čitateljima koji žele produbiti moj prikaz usporednim proučavanjem anabaptističkih

¹ Pregnantan izvorni engleski izraz »Believers' Church« podrazumijeva amorfnu skupinu crkava koje smatraju da je valjano krštenje utemeljeno jedino na osobnom iskazu vjere (a ne na iskazu vjere druge osobe, skupine ili ustanove). Njezini pripadnici stoga nisu svoju vjeru naslijedili kao tradicionalni običaj ili nacionalno opredjeljenje, već su je prihvatili svjesnom odlukom. Izraz također obuhvaća nužnost svakodnevnoga izvornog življenja osobne vjere, pa takve crkve u svoje članstvo prihvaćaju samo osobe koje se izjašnjavaju kao praktični vjernici. *Nap. prev.*

djela. Čitatelji koji još podrobnije žele proučiti primarne izvore mogu konzultirati zbirku od osam tomova naslovljenu *Classics of Radical Reformation* (Herald Press). *Anabaptism in Outline* je treći tom te zbirke. Ova zbirka također sadrži prijevode djela Michaela Sattlera, Pilgrama Marpecka, Conrada Grebela, Balthasara Hubmaiera, Dirka Philipisa, Davida Jorisa te odnedavno Andreasa Karlstadta. Kao i uvijek, oni koji čitaju tekstove na izvornim jezicima (njemačkom i nizozemskom) imaju pristup mnogo širem rasponu primarnih izvora. Popis literature nije iscrpan, već navodi primjere objavljenih anabaptističkih djela kako na engleskom tako i na izvornim jezicima.

Različita fotokopirana »utjelovljenja« ovoga teksta rabljena su prošlih godina u okviru kolegijā održanih na Conrad Grebel Collegeu te drugim menonitskim i baptističkim ustanovama u vrlo udaljenim mjestima kao što su Ontario, Indiana, Srednja Amerika (Nikaragva, Honduras, Kostarika, Gvatemala), Kolumbija, Nizozemska i Švicarska. Kritičke primjedbe koje sam pritom dobio od velikog broja studenata povijesti i teologije bile su od neprocjenjive vrijednosti pri tvorbi ove knjige. Svima njima izražavam svoju zahvalnost. Također dugujem veliku zahvalnost kolegama i prijateljima koji su se u različitim fazama pisanja knjige potrudili da mi prosljede svoje opaske i mnogobrojne ispravke. Posebno sam zahvalan Walteru Klaassenu čije su primjedbe bile izuzetno vrijedne kao i uvijek, kao i Werneru Packullu, mojem kolegi s Conrad Grebel Collegea i povijesnom istraživaču *par excellence*, koji je uzeo odmor od pisanja svoje najnovije monografije da pomogne meni oko pisanja moje. Zahvaljujem također C. J. Dycku, Rayu Gingerichu, Bradu Gregoryu, Leonardu Grossu, Lindi Huebert Hecht, Tedu Kontzu, Alanu Kreideru, Jerryu Moonu, Wayneu Pipkinu, Johnu Rempelu, Johnu Rothu, Shirley Showalter, Jamesu Stayeru, Peteru Stuckyu, Hildi Froese Tiessen i Sjoukeu Woolstri za njihovu ustrajnu podršku u svim njihovim interakcijama sa mnom. Hvala također Joeu Springeru iz Menonitske povijesne knjižnice u Goshenu, Indiana, gospođi dr. B. Stadler iz Državnog arhiva u Zürichu te dr. Pietu Visseru iz Sveučilišne knjižnice u Amsterdamu, za njihovu potporu i pomoć tijekom cijelog procesa.

Posebno sam zahvalan Menonitskoj povijesnoj knjižnici za dopuštenje da objavim ilustracije iz njihova arhiva. Gravure i drvorezi iz ove knjige objavljeni su s dopuštenjem Menonitske povijesne knjižnice.

Conrad Grebel College oslobodio me svih dužnosti (1992. – 1993.), a Vijeće za društvene znanosti i humanističke studije iz Kanade dodijelio mi je stipendiju. Time sam dobio vrijeme i financije potrebne za dovršenje ovoga projekta. Gilbert Fast ljubazno je ponudio svoje uredničke usluge u posljednjim fazama projekta, a August Kroger razriješio je bezbroj digitalnih problema na samom kraju.

Hvala mojim »značajnim drugima«, Lindi, Carrie, Christianu, Cliffordu, Karli i Edni, za njihovu dobrodušnu strpljivost koju su iskazivali i kad je moja opsjednutost »knjigom« gutala godinu za godinom. I konačno, posebno sam zahvalan svom sinu Cliffordu koji je zajedno sa mnom radio na izradi knjige za Pandora Press. Njegovo zanimanje za zemljopis i računala utjelovilo se u tiskanom obliku u kartama koje je priredio za ovu knjigu kao i u općem prijelomu i izradi knjige.

C. Arnold Snyder
Conrad Grebel College
Kolovoz, 1995.

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Nekoliko naslova do sada izdanih u *Bibliotheci Flaciani* posvećeno je širokome spektru povijesti i teologije reformacije šesnaestoga stoljeća. Ova Snyderova knjiga izvanredno nadopunjuje taj izbor. Stručnjaci se slažu da je Snyderov doprinos anabaptističkome znanstvenom istraživanju jedan od najkvalitetnijih i najobuhvatnijih do sada. Hrvatska javnost ovime dobiva priliku još bolje razumjeti istinsku širinu reformacijskih pokreta šesnaestoga stoljeća i njihovu teološku raznolikost.

Jednom kada je Rimska crkva izgubila povlasticu da kao jedini autoritet tumači Pismo, bila je neizbježna pojava novih pokreta uzrokovana umnožavanjem potencijalnih tumača. Iz toga razloga danas više ne govorimo o jednoj, mišlju ujedinjenoj i koherentnoj reformaciji, nego o mnogobrojnim fragmentiranim reformacijama šesnaestoga stoljeća. Anabaptisti su, kroz povijest, bili osuđeni na marginalno mjesto, boraveći u sjeni poznatijih i popularnijih velikih ličnosti reformacije. Anabaptistička je teologija tako stoljećima procjenjivana na osnovu Lutherovih, Bullingerovih i Calvinovih komentara o tom pokretu. Njihova riječ, iako vrlo često nedovoljno informirana i nejasno nijansirana, bila je svojevrstan »zakon« po pitanju anabaptističkoga značaja i legitimnosti. Kada je krajem devetnaestoga i osobito početkom dvadesetoga stoljeća poraslo zanimanje za ove zaboravljene i karikirane tzv. radikalne reformatore, anabaptistička vizija polako je poprimila nove konture i zadobila objektivnije obličje. Ova knjiga nudi izvrstan sažetak kompleksne anabaptističke historiografije kao i detaljan pregled raznolike anabaptističke teologije.

Općenito govoreći, oni koji su do sada bili upoznati samo s mišlju vodećih tzv. magistratskih reformatora kod anabaptista će otkriti nastojanje da se kršćanstvo tadašnjega vremena ispravi, uravnoteži ili pak radikalizira. S jedne strane, u raspravama s katolicima, anabaptisti naglašavaju važnost Pisma i umanjuju ili potpuno odbacuju autoritet crkvene tradicije. S druge strane, u raspravama s vodećim magistratskim reformatorima, anabaptisti osuđuju pretjerano oslanjanje na opravdanje vjerom. Tako Menno Simons, na primjer, upire prst osude u »nanovooslobođene« luterane koji, sasvim nedosljedno, pijani pjevaju psalme dok im se iz usta i nosova cijede vino i pivo.ⁱ Kako magistratski reformatori odgovaraju na ovu optužbu? Tako što uspoređuju anabaptiste s katolicima nazivajući ih »novim fratrima«. U isto se vrijeme i katolici i vodeći reformatori slažu u osudi anabaptističke teologije krštenja vjerujućih, držeći da ono zaslužuje prozaičnu kaznu »trećim vodenim krštenjem« – smrću utapanjem u najbližoj europskoj rijeci.

ⁱ Menno Simmons, »The True Christian Faith«, u Leonard Verduin, ur., J. C. Wenger, prev., *The complete writings of Menno Simons, c.1496-1561*, (Scottsdale: Herald Press, 1986), 334.

Upoznati se s raznolikošću reformacijske baštine znači i pozdraviti težnju za urednim kategoriziranjem teoloških rasprava toga vremena. Za neke će pokušaj razumijevanja kompleksne teologije pojedinih grupa rezultirati glavoboljom, dok će se drugi hrvati s temeljnim pitanjem na kojemu se zasnivaju gotovo sve rasprave onoga vremena – pitanjem interpretacije biblijskoga teksta. Što znači oslanjati se samo na Pismo i kako ga, shodno tome, valja tumačiti? I reformatori i anabaptisti iskazuju tendenciju uporabe tzv. »kanona u kanonu«. Za Luthera je opravdanje vjerom mjera ispravnosti teologije i biblijskoga tumačenja. Sumnjiv mu je svaki nauk i svako tumačenje koje se ne temelji na opravdanju vjerom ili koje ga ne promiče. Pavlove poslanice, osobito Rimljanima, po ovome su mjerilu rangirane visoko na Lutherovoj listi poštovanja.ⁱⁱ Za anabaptiste, osobno posvećenje temeljeno na Kristovu zemaljskom životu osnova je svakoga zdravog nauka i ispravnoga tumačenja. Za njih Krist i evanđelja postaju »kanon u kanonu« ili vrhovni standard kršćanskoga života. Raznolikost biblijskih tumačenja i vjerovanja u Europi krajem šesnaestoga stoljeća nema presedana u prethodnoj crkvenoj povijesti. Većina teoloških napetosti koje se nastoje razumjeti i u našoj današnjoj suvremenoj kršćanskoj teologiji rođene su upravo u ovome stoljeću reformacije.

Za čitatelje šire, no ne nužno teološke javnosti, ova knjiga nudi uzbudljivu i dirljivu priču o nekoliko kršćanskih skupina koje nastoje uvijek iznova definirati svoja vjerovanja i djelovanja, u burnim okolnostima koje ih okružuju. Kao takva, njihova je situacija usporediva sa situacijom svih živih, budnih i pripravnih vjernika koji promišljaju svoj kršćanski položaj suočeni s izazovom kulture koja ih okružuje. Stoga, čak i oni koji nisu ljubitelji povijesti, prepoznat će tematiku pojedinih Snyderovih poglavlja te zaključiti da je ovo davno promišljanje značajno i primjenjivo i u našem postmodernom vremenu, pa i u našem hrvatskom kontekstu. Na primjer, jedno je od najkontroverznijih religijskih i društvenih pitanja šesnaestoga stoljeća odnos države i religije. Anabaptističko načelo o slobodi savjesti i crkvi neovisnoj o državi, regiji ili vladaru preteča je modernoga nauka o odvojenosti crkve i države. Anabaptistička manjinska etika aktivno promišlja pitanje kršćanskoga utjecaja na društvo i zaključuje da prava istinska promjena dolazi od transformacije unutarnjih uvjerenja, a ne od odozgo nametnute legalizirane etike. Nalazimo li ovdje promišljanja vrijednu alternativu postojećemu odnosu između države i crkve u Hrvatskoj? Nadalje, usred stoljeća preokupiranoga ratom, anabaptisti pozivaju na apsolutno beskompromisno nenasilje. Suvremenome čitatelju je teško u potpunosti razumjeti razmjer skandala koji pobuđuje izjava Michaela Sattlera da se ne namjerava boriti protiv Turaka, koji su bili noćna mora tadašnje Europe, jer će time prekršiti Isusovu zapovijed. Njegov poziv da se ostavi Turčina

ⁱⁱ U isto vrijeme, Jakovljeva poslanica, čiji je naglasak na djelima, za Lutera je »slamnata«. Martin Luther, »Prefaces to the New Testament«, u E. T. Bachmann, ur., *Luther's Works: Word and Sacrament 1*, vol. 35, (Philadelphia: Muhlenberg Press, 1960), 362.

da bude Turčin, između ostaloga, koštao je Sattlera života.ⁱⁱⁱ Nisu li anabaptistički argumenti za nenasilje i danas relevantni u svjetlu vojnih sukoba našega vremena?

Ova će knjiga jamačno ne samo doprinijeti dubljem razumijevanju složene religijske scene u vrijeme reformacije nego će vas zasigurno i osobno nadahnuti na ponovno promišljanje težine i temelja svojih vjerskih uvjerenja. Bilo da razmišljate o karijeri u vojsci, o ulozi žena u crkvi, ili o kršćanskom stavu spram novcu, pred vama je knjiga koja će vas detaljno informirati o ovim temama i ponuditi anabaptističko gledište i argumente. Ako vas zanima područje društvene pravde, upoznajte se s Pilgramom Marpeckom i njegovim neumornim djelovanjem među siromašnima u Augsburgu i Strasbourgu. Onome tko se bavi pitanjem cijene vjere nemoguće je ostati nedirnut pričom o mučeništvu prve generacije anabaptista. Iz ovih okrutnih okolnosti rađa se teologija mučeništva relevantna za svakoga progno-njenog kršćanina u bilo kojemu trenutku u povijesti, a snagom usporediva možda samo sa svjedočanstvom Prve crkve. Kao povjesničar, nadam se da će upravo ova knjiga pobuditi u čitateljima apetit za još više povijesti, kao i doprinijeti osvješćivanju toga da ne živimo izolirani od ideja promoviranih prije više od pet stotina godina, nego da smo u svojevrsnom kontinuitetu s našim kršćanskim pretcima.

Konačno, valja reći da je prijevod ovoga Snyderova djela od velikoga značaja za identitet hrvatskih baptista. Istina je da se još uvijek ne može prepoznati jasna i nedvojbeno povijesna poveznica između ranih baptista sedamnaestoga stoljeća i anabaptista, ali brojne su naznake da je anabaptistička misao uvelike utjecala na oblikovanje baptističke teologije i vjeroispovijedanja.^{iv} Baptisti su stoga počašćeni nasljedovati ove radikale šesnaestoga stoljeća u brojnim uvjerenjima od kojih su, pojedinačno govoreći, najistaknutiji krštenje vjerujućih i sloboda savjesti. Općenito govoreći, baptisti su od anabaptista preuzeli načelo kristocentričnoga tumačenja Pisma težeći za uravnoteženjem protestantske teologije nezasluzenog spasenja s primjerenim naglaskom na proces kršćanskoga posvećenja. Uloga prijevoda ovoga Snyderova djela također je da pomogne postizanju potpunijega razumijevanja davno utemeljenih povijesnih korijena baptističkoga nauka u Hrvatskoj.

Dr. Antonia Lučić Gonzalez

U Pasadeni, studenoga 2009.

Povodom obilježavanja 400. godišnjice osnivanja prve baptističke crkve
u Amsterdamu

ⁱⁱⁱ Thieleman J. van Braght, *The Bloody Theater or Martyrs Mirror of the Defenseless Christians*, peto englesko izdanje, Joseph F. Sohm, prev. (Scottsdale, PA: Herald Press, 1950), 416-17.

^{iv} Npr. vidjeti Glen H. Stassen, »Opening Menno Simons's Foundation-Book and Finding the Father of Baptist Origins Alongside the Mother - Calvinist Congregationalism«, u *Baptist History and Heritage* 33 (Spr 1998), 34-44.

KRATICE

ARG – *Archiv für Reformationsgeschichte*

Ausbund – *Ausbund, das ist Etliche schöne Christliche Lieder, wie sie in dem Gefängnis zu Passau in dem Schloss von den Schweizer-Brüdern und von andern rechtgläubigen Christen hin und her gedichtet worden.* Prvo izdanje 1564., drugo prošireno izdanje 1583. Kasnija izdanja sve do danas u biti predstavljaju izdanje iz 1583. s manjim izmjenama. Ja sam koristio izdanje objavljeno u Elkhartu u Indiani: Mennonitischen Verlagshandlung, 1880.

CGR – *The Conrad Grebel Review*

CWMS – *The Complete Writings of Menno Simons*, prev. Leonard Verduin (Scottsdale, Pa.: Herald Press, 1956.)

ME – *The Mennonite Encyclopedia* (Scottsdale, Pa.: Herald Press, 1955.)

MQR – *The Mennonite Quarterly Review*

QGTS, 1 – L. von Muralt i W. Schmid, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz*, 1. svezak, Zürich (Zürich: Theologischer Verlag, 1952.)

QGTS, 2 – Heinold Fast, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz*, 2. svezak, Ostschweiz (Zürich: Theologischer Verlag, 1973.)

QGTS, 3 – [Neobjavljeni rukopis korišten s dopuštenjem dr. Martina Haasa.] Martin Haas, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz*, 3. svezak (Aarau, Bern, Solothurn)

QGTS, 4 – Martin Haas, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz*, 4. svezak, Drei Täufergespräche in Bern und im Aargau (Zürich: Theologischer Verlag, 1974.)

STAZ – Staatsarchiv Zürich

TA, Baden und Pfalz – Manfred Krebs, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer: Baden und Pfalz* (Gütersloh: Bertelsmann Verlag, 1951.)

TA, Hesse – Günther Franz, ur., *Urkundliche Quellen zur hessischen Reformationsgeschichte* (Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1951.)

TA, Elsass, 1 – Manfred Krebs i Hans Georg Rott, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer, VII. Band, Elsaß, I. Teil: Stadt Straßburg 1522-1532* (Gütersloh: Gerd Mohn, 1959.)

TA, Elsass, 2 – Manfred Krebs i Hans Georg Rott, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer, VIII. Band, Elsaß, II. Teil: Stadt Straßburg 1533-1535* (Gütersloh: Gerd Mohn, 1960.)

KARTE I ILUSTRACIJE

Karte

Anabaptisti u Europi, 1525. – 1560.	27
Seljački rat, 1524. – 1526.	44
Švicarski anabaptizam, 1525. – 1560.	73
Južnonjemački/austrijski anabaptizam, 1525. – 1535.	92
Sjevernonjemački/nizozemski anabaptizam, 1530. – 1560.	178
Sveto Rimsko Carstvo, otprilike 1540.	219

Ilustracije (uz dopuštenje Menonitske povijesne knjižnice, Goshen, Indiana, SAD)

Thomas Müntzer, gravura Christoph van Sichema	49
Caspar Schwenckfeld	55
Balthasar Hubmaier, gravura Christoph van Sichema	80
Hans Hut, gravura Christoph van Sichema	96
Pečaćenje 144 000 izabranih po čelu. Otkrivenje 7,3. Crtež Hansa Holbeina iz Froschauerove Biblije, Zürich, 1531.	98
Mučenje Geleya Postolara, gravura Jana Luikena (<i>Martyrs Mirror</i> , 930. str.)	124
Naslovnica prvog izdanja pjesmarice <i>Ausbund</i> (1564.)	131
De Boeckdrucker (Tiskar), Jan i Kasper Luiken	134
Jan Wouters i Andriaenken Jans na lomači, gravura Jana Luikena (<i>Martyrs Mirror</i> , 898. str.)	147
Pogled na Augsburg iz <i>Weltchronic</i> H. Schedela (1493.)	157
Pogled na Strasbourg iz <i>Weltchronic</i> H. Schedela (1493.)	164
Naslovnica djela <i>Chronica Sebastianiana</i> Francka (izdanje iz 1536.)	173
Jan Matthijs iz Haarlema	182
Vojnik sa samostrelom iz šesnaestoga stoljeća	185
Pogled na tri kaveza u kojima su bila tijela Jana van Leidena, Bernharda Knipperdollinga i Bernda Krechtinga, s unutrašnje strane tornja Crkve sv. Lamberta, Münster, Vestfalija	187
Prikaz iz Otkrivenja, 8. poglavlje, Hansa Holbeina, iz Froschauerove Biblije, Zürich, 1531.	204

Prikaz velikog vinskog tijeska Božjega gnjeva, Otkrivenje 14,14-20, Hansa Holbeina, iz Froschauerove Biblije, Zürich, 1531.	207
Portret Jana van Leidena u kraljevskoj odjeći, na temelju suvremene gravure Heinricha Aldegrevera	250
Ivanovo viđenje Novoga Jeruzalema, Otkrivenje 21,2, Hansa Holbeina, iz Froschauerove Biblije, Zürich, 1531.	253
Menno Simons, prikazan sa štakom i držeći Bibliju otvorenu na svom temeljnem retku iz Pisma, 1. Korinćanima 3,11	256
Prikaz huteritske obitelji iz šesnaestog stoljeća koja stoji ispred svojega obitavališta (<i>Haushaben</i>) u Moravskoj	282
Uhićenje Catherine Müller iz pokrajine Knonau kraj Züricha, 1637., gravura Jana Luikena (<i>Martyrs Mirror</i> , 1111. str.)	307
Naslovnica djela <i>Rechenschaft unserer Religion, Leer und Glaubens</i> Petera Riedemana (1545.)	309
»Novi čovjek«. Gravura prema ilustraciji Davida Jorisa u <i>Čudesnoj knjizi</i>	334
»Lik Zaručnice Kristove«. Gravura prema ilustraciji Davida Jorisa u <i>Čudesnoj knjizi</i>	336
Naslovnica prvoga izdanja knjige <i>Martyrs Mirror</i> iz 1660.	356
Švicarska braća u Alzasu, iz kasnijeg vremena	396
Dirk Philips	400

UVOD

Anabaptizam je bio pokret crkvene obnove u vrijeme i u ozračju protestantske reformacije, neželjeno i neljubljeno »posvojče« tradicionalnih reformatora od kojih su svi odbacili odgovornost za svoje neposlušno dijete. Anabaptizam je postao »crkveni« pokret kad su njegovi pripadnici počeli ustrajno tvrditi da crkva postoji na pravilan biblijski način onda kada se odrasli ljudi slobodnom voljom odlučuju na krštenje. Istinsku crkvu, smatrali su, čine ljudi koji su se, sasvim svjesni i osobnom odlukom, javno predali Tijelu Kristovu na zemlji. Oni su tako krštavali jedan drugoga nakon osobnog ispovijedanja vjere, i unatoč činjenici da su svi ranije bili kršteni kao dojenčad. Trajno postojanje reformnoga »pokreta krštenjaka«¹ označilo je ključni korak u razvoju današnjih crkava koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere. Izravni potomci anabaptista su današnji menoniti, amiši, huteriti i neke skupine »crkava braće«, a neizravni potomci anabaptista su prvenstveno baptisti, najveća konfesija skupine crkava koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere.

Opisni naziv anabaptist nadjenut je ovom pokretu obnove ubrzo nakon prvih krštenja odraslih ljudi koja su se dogodila 1525. te je ostao u uporabi do danas. *Anabaptista* je bio prijevod grčkih riječi na latinski koji je u ovakvoj složenici označavao »onoga koji ponovno krsti«. Ovaj je negativni opisni naziv potjecao iz davnih vremena, a bio je poznat u okviru crkve od četvrtog stoljeća. U Justinijanovu pravosudnom sustavu ponovno pokršćavanje bilo je jedno od dva krivovjerja koje se kažnjavalo smrtnom kaznom. Drugo krivovjerje koje se kažnjavalo smrću bio je antitrinitarizam². Točan njemački izraz koji se u šesnaestom stoljeću rabio kao istoznačnica za pripadnika pokreta krštenjaka bio je *Wiedertauffer*, te je taj izraz ubrzo usvojio sve negativne zakonske i teološke implikacije latinskog izvornika, uključujući i onu da je »ponovno krštavanje« krivično djelo protiv države.

Promatrano isključivo s gledišta vjere, propitivanje o ispravnom obliku krštenja u ozračju šesnaestog stoljeća bilo je primjer priziva na autoritet Biblije i samo Biblije. Bio je to poziv na preispitivanje tradicionalnih načina krštavanja u svjetlu Svetoga pisma. Međutim, društveno gledajući, davanje vjerskih prava baš svima, ženama i muškarcima, pučanima i plemićima, svećenicima i laicima, dovelo je u pitanje tradicionalne društvene strukture i odnose. Politički gledajući, proglašavanje krštenja pitanjem slobodnog izbora odraslog pojedinca ugrožavalo je jednoobraznost vjerskog ispovijedanja i prakse na političkim područjima.

Uvriježeno političko shvaćanje šesnaestog stoljeća zahtijevalo je da vladari svake države imaju apsolutnu vlast i kontrolu nad vjerskim životom. Reformacija nije promijenila ovaj stav, već je još produbila problem: budući da kršćanski svijet nije više bio ujedinjen pod rimskom vjerskom vlašću, tko bi onda, ako ne građanska vlast, trebao odlučivati o pitanjima crkvenog nauka i prakse?

Kao odgovor na raspad kršćanstva nakon reformacije, Augsburškim mirom 1555. proglašeno je temeljno političko/vjersko načelo »*cuius regio, eius religio*« (podanici moraju prihvatiti vjersko opredjeljenje svojeg vladara), načelo koje je vrijedilo samo za katoličke i luteranske konfesije Svetoga Rimskog Carstva, ali ne i za kalviniste ili anabaptiste. Unatoč tome, Augsburški mir očitovao je političko uvjerenje šesnaestog stoljeća: vjera je bila smatrana bitnim društvenim ljepljivom koje povezuje podanike s vladarima. Gotovo sve političke vlasti smatrale su vjersku slobodu koja je proizlazila iz krštenja odraslih na temelju osobne odluke prevratničkom i opasnom po političku stabilnost.

S obzirom na ove političke okolnosti, pristajanje uz anabaptizam u šesnaestom stoljeću nije bilo tek »vjersko opredjeljenje«, nego vjerska odluka koja se izravno sučeljavala s društvenim, vjerskim i političkim *statusom quo* i ulazila s njim u sukob. Luteranski, reformirani i katolički gradovi i vladari su anabaptiste tražili, progonili, zatvarali, otimali im imovinu, protjerivali i pogubljivali duboko u sedamnaesto stoljeće, premda je progonstvo bilo najžešće u katoličkim krajevima. Budući da mu je pravo na političko postojanje bilo uskraćeno gotovo svugdje, anabaptistički pokret je bio prisiljen nestati pod zemlju gdje je preživio više ili manje kriomice (ovisno o razini službene ili neslužbene tolerancije na nekom području) vrlo slično načinu na koji su preživjeli obespravljani katari i valdenzi u srednjem vijeku. Isto kao što je bio slučaj sa srednjovjekovnim »krivovjernim« skupinama, i pristalice anabaptizma potjecali su iz radničkih slojeva te su se priključivali tajnim kružocima koje su vodili propovjednici laici. U oba je slučaja vjerska literatura kriomice kružila mrežom kružoka. Raspačavali su je svećenici i evangelizatori a vjernici su je učili napamet. Ova se građa, najčešće zapisana rukom, obično usmeno prenosila obraćenicima. Često su postojali unaprijed dogovoreni pozdravi i signali koji su omogućivali ulaz na tajna bogoslužja. Uhićenje putujućeg pastora ili vođe bio je katastrofalan događaj za ove male mreže kružoka, budući da su vođe često nosili inkriminirajuća pisma i popise adresa, a uhićenici su redovito bili podvrgavani mučenju radi iznuđivanja dodatnih podataka o pokretu.

Pisanje uvoda u povijest ovog pokreta obnove koji su otpočeli i vodili obični ljudi, a koji se razvijao u tajnosti, bio je složen zadatak. Velika većina povijesnih izvora koja svjedoči o anabaptističkom pokretu su sudski zapisi (od kojih su

mnogi objavljeni) za područje od Austrije do Nizozemske, zapisani na različitim njemačkim i nizozemskim narječjima. Pokret krštenjaka sadržavao je mnoga zajednička naučavanja, kao što će se podrobnije vidjeti u knjizi, ali budući da se radilo o pokretu koji je iznikao iz naroda, pojavilo se i mnoštvo neobičnih i jedinstvenih naučavanja i običaja specifičnih za neko područje. Najnovija proučavanja usredotočila su se na takve osebnosti koje dodatno usložnjavaju opis povijesti anabaptističkog pokreta.

Od šesnaestog stoljeća nadalje anabaptistički pokret tumačio se i opisivao vrlo raznoliko, često slijedeći ideološke smjernice.³ Za Martina Luthera i Heinricha Bullingera anabaptisti su bili fanatici i krivovjerci, a do ovog stoljeća protestantski su povjesničari jednostavno slijedili Lutherovo shvaćanje anabaptističkog pokreta. Za spiritualista Sebastiana Francka, koji je osobno poznao mnogo anabaptista, bili su to iskreni i pobožni ljudi (premda su bili skloni legalizmu, govorio je) koje su drugi kršćani nepravedno progonili. Još su u šesnaestom stoljeću menonitski i huteritski pisci prihvaćali Franckovo oporbeno tumačenje povijesti te su obilato citirali njegove stavove. Za Freidricha Engelsa, suradnika Karla Marxa, anabaptisti su bili protosocijalističke elitne jedinice, podzemna mreža Müntzerovih revolucionara. Za menonitskog povjesničara dvadesetog stoljeća Harolda S. Bendera, »evandeoski⁴ anabaptisti« nastali su u Švicarskoj i isključivali su sve spiritualiste i revolucionarne »luđake«. Tako određeni »anabaptisti« bili su duhovni roditelji suvremenih menonita kojima je na umu bila samo vjera i koji su bili junaci istodobno odbacujući uporabu sile. Istinitost ovakvog tumačenja u posljednjih dvadesetak godina doveli su u pitanje »poligenetički« povjesničari koji su pokazali da je pokret krštenjaka nastao na više područja, a ne samo u Švicarskoj, te da njegov objektivni opis mora uključiti sve one koji su u šesnaestom stoljeću prakticirali »krštenje odraslih«, a ne samo one koji bi mogli ispunjavati uvjete primjerenih menonita dvadesetog stoljeća.⁵

Na opis anabaptističkoga pokreta koji slijedi utjecala je objavljena i arhivska građa koja obuhvaća primarne izvore anabaptističkog pokreta te autorovo osobno proučavanje cjelokupnog područja. Ovaj prikaz pripovijesti o anabaptistima također se oslanja na uvide iz raznorodnih znanstveno-povijesnih izvora: menonitsko »otkriće« anabaptizma koje je potaknuo Harold Bender u drugoj polovici dvadesetih godina devetnaestog stoljeća; znanstvena obrada »radikalne reformacije« Georgea H. Williamsa i Rolanda Baintona; »poligenetički« revizionistički pristup koji je doveo u pitanje Benderovu teoriju anabaptističkih izvora; društveno-povijesni pristup koji je zahvaljujući dijalogu s marksističkim znanstvenicima istaknuo političke, društvene i gospodarske čimbenike uključene u postanak anabaptizma umjesto jednostavnog razmatranja isključivo razvoja religioznih ideja. Sva ova tumačenja dala su važan doprinos oblikovanju ovog prikaza.

Pažljivi čitatelj lako će uočiti ovisnost ovoga »Uvoda« o tim ranijim proučavanjima. Ipak, ovaj je tekst pokušaj novog sažetka i ustroja povijesne i teološke građe, te pokušaj integracije uvida iz različitih (i ponekad suprotstavljenih) povijesnih metodologija. Sveobuhvatni povijesni događaji (poput »reformacije« ili »anabaptističkog pokreta«) mogu se prisposodobiti debeloj i gustoj tkanini koja je ispletana od mnogo različitih »uzročno-posljedičnih« niti. Povjesničar prvo pokušava odmotati i shvatiti vez, a zatim u mjeri u kojoj je to moguće pokušava dobiti osjećaj za boju, građu, oblik i »osjećaj« za tkaninu kroz »narativni tekst«, tapiseriju riječi u obliku pripovijesti. Poezija bi u stanovitoj mjeri bila snažnije sredstvo za taj zadatak od pripovijesti. Opisni narativni tekst očituje svoja ograničenja pri pokušaju da riječima »obnovi« složene objekte ili događaje kao što su slike ili glazbene izvedbe. Dragocjeni stari prošiveni pokrivač izvadi se iz škrinje te mu se promatrači dive. On jest ondje u »objektivnom« smislu kao činjenica. Međutim, kad jedan promatrač pri opisu pokrivača izrazi mišljenje da je pokrivač predivan zbog posebnog odnosa crvene i plave boje, ili kad drugi tvrdi da je odraz posebne zelene niti ono što povezuje cijeli pokrivač u cjelinu, tu nestaje svaka »objektivna znanost«. Naposljetku, ako su pripovjedači umješni u vještini promatranja i opisivanja, te ako čitatelji čitaju oboružani istom umješnošću, opis će prenijeti vrlo dobar *dojam* o pokrivaču. Međutim, »Oda pokrivaču« možda bi mogla polučiti isti učinak, ali naposljetku ni pripovijest ni oda (makar koliko umješno sročeni) nisu sâm pokrivač.

Dvije se stvari mogu spomenuti u vezi s ovom »tapiserijom riječi« o anabaptističkom pokretu. Prvo, svjesno sam i namjerno zanemario tradicionalnu raspru između »sekularnih« povjesničara i teologa, budući da su potrebni uvidi oba pristupa. Nema valjanog pripovijedanja priče o anabaptistima koje isključuje društvene, gospodarske i političke silnice koje su utjecale na oblikovanje pokreta u nastajanju i razvoju. Jednako tako, priča o anabaptistima jedino će imati smisla ako se vjerske ideje za koje su glavni protagonisti tvrdili da su im važne shvate ozbiljno kao »uzročnici djelovanja«.

Drugo, uložen je znatan trud da se anabaptistkinjama počne davati mjesta u ovoj pripovijesti. Kao što čitatelji sudskih zapisa koji se tiču anabaptista dobro znaju, žene su imale središnju ulogu u širenju i opstanku pokreta, ali su se njihove boje i niti uglavnom izgubile iz kasnijih izvješća. Pisac je vrlo svjestan da je mnogo više moglo i trebalo biti učinjeno na potpunijem uključivanju građe o anabaptistkinjama u cjelokupnu pripovijest. Odsutnost ženskih glasova najočiti-ja je u pripovijesti o »počecima« te u raspravama o teološkim potankostima koje su se (sukladno običajima vremena) prvenstveno oslanjale na izvješća koja su ostavili muškarci anabaptisti. Ova ograničenja možda se mogu ukloniti i građom

upotpuniti u nekom sljedećem izdanju. U ovome izdanju uloga žena izbija na površinu prvenstveno u usputnim i prigodnim događajima u izlaganju o širenju anabaptističkih uvjerenja (7. poglavlje), o teoriji i praksi jednakosti (18. poglavlje koje se izravno bavi ulogom žena u anabaptističkom poglavlju), i o braku (19. poglavlje). 18. i 19. poglavlje su nešto dulja od ostalih budući da uključuju priče o pojedincima koje trebaju biti bolje znane. Čitatelji koji žele znati više o ovoj temi mogu vidjeti zbirku koja je u pripremi za tisak pod naslovom *Profiles of Anabaptist Women*⁶.

Vremenski raspon ovoga uvoda u anabaptistički pokret ograničen je na šesnaesto stoljeće uz iznimne neophodne izlete u sedamnaesto stoljeće. Svrha je ispričati pripovijest nastanka i razvoja pokreta krštenjaka do točke u kojoj se ustalio i ustrojio u tri trajne konfesionalne »tradicije«, naime menonite, švicarsku braću i huterite. Ovakav širokokutni prikaz povijesti anabaptizma utjecao je na podjelu građe na četiri kronološka i tematska dijela. Sadržaj je organiziran oko pitanja nastanka, prvotnog ustrojavanja, razvoja i ponovnog ustrojavanja anabaptističkoga crkvenog pokreta obnove. Taj proces nije uključivao samo interakciju s promjenljivim društvenim, gospodarskim i političkim okolnostima nego i dijalog, promjenu i razvoj vjerskih uvjerenja koja su bila važna samim anabaptistima. Budući da su tijekom šesnaestog stoljeća anabaptisti bili sve više i više marginalizirani u odnosu na građansko društvo, nužni se »razvoj« pokreta u velikoj mjeri odigrao kroz dijalog i neslaganje »unutar četiri zida«. Naše se proučavanje uvlači još dublje »unutar« anabaptističkog pokreta (u dijelu C) da razjasni kako su različita tumačenja Svetoga pisma oblikovale anabaptističke tradicije koje su se kasnije održale. Razvidno je da ovaj pristup tako zaobilazi ekumenske dimenzije dijaloga s drugim kršćanskim skupinama (»disputacije« i druge rasprave), kao i pojedinosti kasnijih društvenih i političkih prilagodbi u određenim krajevima – dvije značajne povijesne »niti« koje nisu mogle biti uključene u ovaj »vez«.

Anabaptistički pokret šesnaestog stoljeća otpočeo je težnjama za širokim i sveobuhvatnim društvenim i vjerskim promjenama, ali je završio utvrđivanjem granica manjinske crkve. Glavni dijelovi prikaza tako su posvećeni: a) glavnim prethodnicima anabaptističkog pokreta koji su i sami bili pokreti obnove; b) pojavi samog pokreta krštenjaka; c) promjenama i razvoju unutar samog pokreta u teoriji i praksi (nadaleko najdulji i najsloženiji dio); i d) zaključnom pogledu na »ustrojenu« pokret kakav se pojavljuje krajem šesnaestog stoljeća.

A. Kontekst: Reformacija i radikalna reformacija

Prvi dio knjige gradi na uvidima do kojih su došli socijalni povjesničari reformacije i stručnjaci za »radikalnu reformaciju«. Prije nekoliko godina Robert

Scribner sročio je izreku koja sada postaje općim mjestom socijalnih povjesničara reformacije: »Reformacija« se više ne može protumačiti prema njezinim najpoznatijim predstavnicima; reformaciju prije treba shvatiti kao složenu cjelinu društvenih, političkih, gospodarskih i vjerskih procesa koji nužno uključuju ideje, težnje i postupke velikog broja ljudi.⁷ Ovo opažanje ima velike implikacije za razumijevanje radikalne reformacije općenito, i anabaptizma u užem smislu.

Prvenstveno teološko određenje reformacije obično se usredotočivalo na Martina Luthera, a druge pokrete toga vremena vrednovalo je usporedbom s njegovim kritikama rimokatoličke prakse i teologije i kategorijama koje je uspostavio. Premda je takav pristup svakako obuhvaćao veliki dio pripovijesti, posebice o ljudima poput Andreasa Karlstadta koji su svoje djelovanje počeli kao Lutherovi sljedbenici, on je ipak iskrivljavao ključne povijesne činjenice. Primjerice, »radikalna reformacija« određivala bi se kao »radikalna« u odnosu na »tradicionalnu« ili »magistratsku« reformu protestantskih teologa prikrivajući time svoje veze s radikalnim obnoviteljskim pokretom i društvenogospodarskim pokretima različitih vrsta.⁸

Ovaj prvi dio knjige predstaviti će nastanak »evanđeoskoga« reformnog ogranka šesnaestog stoljeća smještavajući ga prvo u okruženje kasnoga srednjeg vijeka, a zatim opisom nastanka »radikalnoga« evanđeoskog reformnog ogranka. Današnji povjesničari slažu se da anabaptistički pokret nije moguće shvatiti jednostavno kao »reformaciju dovedenu do svog logičnog kraja« (izričaj Harolda Bendera), nego kao stanoviti broj »radikalnih« reformatora i pokreta koji su svojim djelovanjem bili značajni prethodnici anabaptističkog pokreta. Prema tome, povijesno i teološko ozračje anabaptizma pojavljuje se kada ukratko izložimo poimanja Andreasa Karstadta, Thomasa Müntzera i Caspara Schwenckfelda, te opišemo neke ciljeve Seljačkoga rata.

B. Uspostavljanje prvih granica: 1525. – 1540.

Drugi veći dio ove knjige daje pregled najintenzivnije istraživane područja anabaptističkih studija, a to su njegovi »izvori«. Povijesni prikaz anabaptizma šesnaestog stoljeća koji je danas najšire prihvaćen temelji se na »poligenezi«, odnosno na postavki o nekoliko zemljopisnih i ideoloških točaka u kojima je anabaptizam nastao. Ovo će poglavlje identificirati i opisati nastanak tri osnovne struje unutar anabaptizma: švicarski anabaptizam, južnonjemački/austrijski anabaptizam i sjevernonjemački/nizozemski anabaptizam. Prvo ćemo razmotriti izvorište, teološku jezgru i širenje švicarskog i južnonjemačkog/austrijskog anabaptizma. Ove su dvije struje anabaptizma nastale gotovo istovremeno i pet godina utjecale jedna na drugu (1525. – 1530.) prije nego što se pojavio sjevernonjemački/nizozemski anabaptizam.

Kad se pripovijest o anabaptizmu ispriča s gledišta njegova nastanka, sam pokret kao da se gubi, a ponekad se opisuje kao bar tri ili više »anabaptizama«. Osnovna postavka ove knjige (a koja je preuzeta od povjesničara koji zastupaju teoriju o »poligenezi«) jest da je pokret krštenjaka obuhvaćao *sve* one koji su u šesnaestom stoljeću vršili »krštenje odraslih«. Nadalje, sljedeća je postavka da je cijeli pokret krštenjaka nastao oko središnjih postavki vjere koje su bile zajedničke svima, te da je izrastao iz njih.⁹ Upravo je pristajanje uz te središnje teološke postavke i načela obnove najprije odredilo anabaptizam kao pokret vjerske obnove različit od tradicionalnih evangeličkih i kasnijih katoličkih tradicija. Štoviše, temeljna teološka jezgra bila je prisutna u sva tri zemljopisna anabaptistička izričaja te je predstavljala unutarnju podlogu za dijalog i daljnje određivanje i razvoj unutar pokreta. Posljednjih se desetljeća anabaptizam uglavnom prikazivao s obzirom na različite putove nastanka unutar baptizma. Nas, pak, također zanima ustanoviti što je bilo zajedničko anabaptistima u vrijeme njihova nastanka.¹⁰

Priča o zemljopisnom širenju anabaptista je složena. U ovoj ćemo knjizi tom pitanju posvetiti nekoliko poglavlja koja će omogućiti nekoliko uvida u tu temu. Pripovijest o postavljanju prvih granica sadrži poglavlje koje ocrtava način komunikacije na kojoj se temeljilo širenje anabaptizma među »običnim ljudima« šesnaestog stoljeća; poglavlje koje daje pregled zemljopisnog širenja i razvoja »ranog« (švicarskog i južnonjemačkog) anabaptizma do otprilike 1530., te poglavlje koje istražuje pojavu i širenje sjevernonjemačkog/nizozemskog anabaptizma. Ovaj dio završava prikazom triju interpretativnih pristupa Svetom pismu na kojima se temelje kasnija teološka neslaganja anabaptista.

C. Razvoj anabaptizma: 1525. – oko 1600.

Zajednički elementi sadržani u »sržnom« anabaptističkom naučavanju dali su odgovor na neka bitna pitanja ranog evanđeoskog pokreta obnove te odijelili pokret krštenjaka od ostalih struja vjerske obnove. Međutim, kao crkveni pokret obnove anabaptizam je postavio mnoštvo novih pitanja o kojima su kasnije raspravljali anabaptisti različitih uvjerenja. Pripovijest o anabaptizmu ne može se ispričati a da se ne opišu mnoge napetosti i razlike, promjene i razvoj te rješenja koja su naposljetku pronašli oni koji su bili dijelom pokreta krštenjaka. Rani anabaptizam u mnogim je pogledima bio rascjepkana i raznorodna pojava koja se *tek tijekom vremena* razvila i poprimila krute »separatističke« (ili »sektaške«) oblike. U svom pripovijedanju pripovijesti o anabaptizmu posebno želimo istražiti dijaloški proces (»razgovore« o sržnim postavkama vjere) koji je doveo do oblikovanja

kasnijih tradicija. Ovaj se prikaz o kasnijim »razgovorima« usredotočuje na tri opisne kategorije koje odgovaraju trima glavnim okosnicama povijesnog razvoja društva općenito u šesnaestom stoljeću: političkim, društveno-gospodarskim i vjerskim. Međutim, izvjesno je da su se u šesnaestom stoljeću sve tri okosnice smatrale »vjerskim«.

1. Anabaptizam i političke okolnosti

Među ranim anabaptistima nije postojalo općeprihvaćeno stajalište o tome kako se pojedinac vjernik, ili crkva općenito, trebaju odnositi prema svijetu politike, ili »svijetu« općenito. U ovom odjeljku ukratko ćemo razmotriti političko okruženje u kojemu se anabaptizam rodio, i proučiti različite biblijske argumente na koje su se različiti anabaptisti pozivali braneći svoja uvjerenja. Posebnu ćemo pozornost ukazati razvoju anabaptističkih stavova o »maču« (autoritetu vlasti) i »prisezi«.

2. Anabaptizam i društveno-gospodarske okolnosti

Anabaptistički pokret bio je čvrsto ukorijenjen u radikalno egalitarističkom tumačenju Svetoga pisma i pokretima društvene obnove. Premda je mogućnost preobrazbe društva u cjelini na temeljima egalitarističkih načela postala nemogućim snom nakon propasti Seljačkoga rata 1525., a zatim i nakon pada münsterskog apokaliptičkog sna 1535., egalitaristička načela održala su se u anabaptističkom pokretu kao izražaj Božjeg nauma o načinu zajedničkog života Kristovih učenika. U ovom ćemo odjeljku istražiti kako se razvilo anabaptističko shvaćanje gospodarskih načela ponašanja, uloge žena u pokretu i u pitanjima braka.

3. Anabaptizam i vjerska reforma

Anabaptisti su sva gore navedena pitanja smatrali pitanjima »vjerske« reforme te su ih primjenjivali i na pojedince (pokajanje i ponovno rođenje) i na zajednicu vjernika, crkvu (Tijelo Kristovo). Ovaj će odjeljak razmotriti pitanja koja su se najizravnije ticala ustroja crkve, nauka i praktičnog života. Spoj anabaptističkog naglaska na obnovi vjernika i življenju »novim životom« i ustrajavanja na »izopćenju« (crkvena stega) s vremenom je doveo do ustanovljavanja sve krućih granica zajednice vjernika. Istražit ćemo taj proces, a razmotrit ćemo i anabaptističke raspre i razvoj nauka o uporabi središnjih anabaptističkih »izvanjskih obreda i uredbi« krštenja vodom, izopćenja i Večere Gospodnje.

D. Zaključak

Kada se osvrnemo na razvoj anabaptističkog pokreta iz motrišta skupina koje su se održale do danas, tada možemo razaznati unutarnje obrasce napetosti i promjene koji su od pluralnih početaka (premda uz prepoznavanje zajedničkih sržnih uvjerenja) do kraja šesnaestog stoljeća doveli do jasno omeđenih eklezijalnih tradicija. Ovako ispričana, pripovijest o anabaptistima identificira sadržaje koji omogućuju nastavljanje dijaloga koji je otpočeo u šesnaestom stoljeću, posebice između onih koji stoje u tradicijama crkava koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere. U obrascima razvoja anabaptizma šesnaestog stoljeća nije bilo ničega teološki, politički ili društveno neizbježnoga. Da su bile donesene druge odluke, povijest bi izgledala drugačije. Međutim, donesene su stanovite odluke što je dovelo do nužnog suočavanja sa stanovitim političkim i društvenim stvarnostima. Prema tome, ono što je preživjelo nije nužno bilo »ispravno« samo zato što je preživjelo. Pisac je uvjeren da je, pogotovo za one koji se nalaze u crkvama koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere, važno razumjeti i razmišljati o problemima i procesima koji su do kraja šesnaestog stoljeća doveli do uokvirivanja anabaptističkih teoloških i eklezijalnih tradicija. U namjeri da ocrta te probleme i procese, prvo od posljednja dva poglavlja usporedit će i sučeliti kasnije švicarske, huteritske i menonitske tradicije sa sržnim postavkama ranoga anabaptističkog pokreta.

Unatoč činjenici da se u današnje vrijeme smatra zastarjelim ako se povjesničar otvoreno pozabavi pitanjem mogućeg značenja ili smisla teme koju proučava, posljednje će poglavlje napustiti usko određeno područje povijesnog istraživanja i pripovijedanja, te će postaviti pitanja o mogućem značaju povijesti anabaptizma za današnje crkve koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere. Rasprava koja je ondje zacrtana proizlazi iz piščeve pripadnosti menonitskoj vjerskoj tradiciji, te pokušava nastaviti povijesne razgovore. Stoga građa izložena u Pogovoru možda neće biti značajna za one čitatelje koje zanima isključivo povijesni prikaz anabaptističkog pokreta. Čitatelji koji nisu zainteresirani za pitanja s kojima se suočavaju suvremene crkve koje od svojih pripadnika očekuju očitovanje osobne vjere mogu preskočiti Pogovor. Oni koji preskoče zaključno poglavlje neće biti uskraćeni ni za koji podatak bitan za pripovijest o anabaptizmu šesnaestog stoljeća, ali će propustiti ljupku propovijed.

Bilješke

¹ Izvorni engleski izraz »baptizing movement« ističe djelatnost pokrštavanja kao javno ispovijedanje već prisutne osobne vjere i obraćenja te označava preduvjet priključenja skupini vjernika. Izraz uključuje mnoštvo različitih pokreta i crkava. *Nap. prev.*

² Harold Bender i Robert Friedman, »Anabaptist«, ME I, 113.

³ Opširniji pregled relevantnih djela u Dodatku, vidjeti na kraju knjige.

⁴ Pisac rabi engleski izraz »evangelical« u trostrukom smislu: kao ono što se odnosi na evanđelje ili što je utemeljeno na evanđelju, u smislu »evanđelički« (koji se odnosi na Evanđeličku crkvu), a ponekad možda i u smislu »evanđeoski« (koji je dosljedno utemeljen na evanđelju u smislu kasnijega evanđeoskog pokreta koji je snažno prisutan u protestantskim crkvama našega vremena). Prevoditelj je izborom jednoga od dva hrvatska izraza pokušao vjerno prenijeti piščev smisao. *Nap. prev.*

⁵ James Stayer, Werner Packull i Klaus Deppermann, »From Monogenesis to Polygenesis: The Historical Discussion of Anabaptist Origins«, MQR 49 (1975): 83-122.

⁶ Arnold Snyder i Linda Huebert Hecht, ur. *Profiles of Anabaptist Women*. Wilfried Laurier University Press, u pripremi.

⁷ Scribner određuje »reformaciju« kao »složen i proširen povijesni proces koji daleko prekoračuje postupke jednoga čovjeka ili jedne tendencije, i koji uključuje društvena, politička i šira vjerska pitanja«. Robert Scribner, *The German Reformation* (Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press 1986), 5.

⁸ Robert Scribner primjećuje da se radikali ili anabaptisti »i dalje smatraju na neki način marginalnim u odnosu na 'središnju' struju reformacije. To dobro pokazuje kako je konfesionalna historiografija erastijskih crkava utjecala na shvaćanje reformacije, te prikriva činjenicu da je u izvornim evanđeoskim pokretima postojalo mnogo ogranaka.« Isto, 45.

⁹ Opći pregled središnjih anabaptističkih postavki vjere, a koje se razlikuju od protestantske i rimokatoličke teologije, izložen je u knjižici koja je vjerojatno najbolja na tu temu: Walter Klaassen, *Anabaptism: Neither Catholic nor Protestant* (Waterloo, Ont.: Conrad Press, 1973).

¹⁰ O ovome podrobnije u Arnold Snyder, »Beyond Polygenesis: Recovering the Unity and Diversity of Anabaptist Theology«, u H. Wayne Pipkin, ur., *Essays in Anabaptist Theology* (Elkhart, Ind.: Institute of Mennonite Studies, 1994), 1-33 i u odgovoru J. Denny Waever, CGR 13 (Spring, 1995), 210-15.